

MORAL VALUES AND FORMATION OF MORAL CONSCIOUSNESS

Vesela Ivanova Bozhkova

Southwestern University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria, vesela_bojkova@abv.bg

ORCID ID: 0000-0002-7678-1638

Abstract: Morality is the inner ability of a person to distinguish good from evil and to transform moral principles into real behavior. Morality is not limited to external compliance with rules and norms, but implies internal inclusion in a value system that orients a person in his relations with himself, with others and with the world. In this sense, moral values have not only a regulatory, but also a formative function, since they participate in the construction of the personality as a moral and social subject.

The research methodology of the study includes the problem of the role of the family as the first social and educational environment for the assimilation of values by children. In the family, qualities such as sympathy, responsiveness, gratitude and culture of communication are formed, and in unfavorable relations, opposite characteristics such as selfishness, indifference and rudeness can also develop. This shows that moral values are not absorbed abstractly, but are built in a specific emotional and social environment in which the child observes, experiences and reproduces models of behavior. The family stands out as a major factor in the formation of moral behavior and the stabilization of the moral orientations of the personality.

The results show that the classification of values is of central importance in social psychological and sociological research, since values function as stable regulators of behavior, orient the choice of goals and actions and structure the individual's attitude to social reality. They not only reflect what a person considers important, but also shape the way in which he perceives, evaluates and arranges the world around him. In this regard, overcoming cognitive dismoderate intercommunication that encourages children to aggression can be achieved through the assimilation of values by children.

Keywords: moral values, essence and classification.

НАРАВСТВЕНИТЕ ЦЕННОСТИ И ФОРМИРАНЕ НА МОРАЛНО СЪЗНАНИЕ

Весела Иванова Божкова

Югозападен университет "Неофит Рилски", гр. Благоевград, Р. България, esela_bojkova@abv.bg

ORCID ID: 0000-0002-7678-1638

Резюме: Нравствеността е вътрешна способност на личността да различава доброто от злото и да превръща моралните принципи в реално поведение. Нравствеността не се изчерпва с външно съобразяване с правила и норми, а предполага вътрешно приобщаване към ценностна система, която ориентира човека в отношенията му със себе си, с другите и със света. В този смисъл нравствените ценности имат не само регулативна, но и формираща функция, тъй като участват в изграждането на личността като морален и социален субект.

Методологията на изследването включва проблемът за ролята на семейството като първа социална и възпитателна среда за усвояването на ценностите от децата. В семейството се формират качества като съчувствие, отзивчивост, благодарност и култура на общуване, а при неблагоприятни отношения могат да се развият и противоположни характеристики като егоизъм, безразличие и грубост. Това показва, че нравствените ценности не се усвояват абстрактно, а се изграждат в конкретна емоционална и социална среда, в която детето наблюдава, преживява и възпроизвежда модели на поведение. Семейството се откроява като основен фактор за формирането на морално поведение и за стабилизирането на нравствените ориентации на личността.

Целта на изследването е да покаже, именно че нравствените ценности притежават едновременно философско, хуманистично и педагогическо измерение. Тяхната духовна същност извежда значението на възрастово съобразеното възпитание, механизмите на тяхното целенасочено формиране в семейството и в образователната среда. Нравствеността е резултат от взаимодействието между личностно развитие, възпитание и социална среда, като именно съчетаването им определя дали моралните принципи ще останат външни правила или ще се превърнат във вътрешни основания на поведението.

Резултатите показват, че класификацията на ценностите има централно значение в социалнопсихологическите и социологическите изследвания, тъй като ценностите функционират като устойчиви регулатори на поведението, ориентират избора на цели и действия и структурират отношението на индивида към социалната действителност. Те не само отразяват това, което човек счита за важно, но и оформят начина, по който той възприема, оценява и подрежда света около себе си. В тази връзка преодоляването на когнитивно дисмодерационно общуване (cognitive dismoderate

intercommunication) подтикващо децата към агресия, може да се осъществи, чрез усвояването на ценности от децата.

Ключови думи: нравствени ценности, същност и класификация.

1. УВОД

Тези разнообразни в класическия си модел базисни ценностни типа: самонасоченост, стимулация, хедонизъм, постижение, власт, сигурност, конформност, традиция, благожелателност и универсализъм. Тези ценности не са произволно подредени, а образуват циркулярна структура, в която близките една до друга ценности са мотивационно съвместими, докато противоположно разположените влизат в напрежение една с друга. Именно тази структурна организация е едно от основните предимства на модела, тъй като позволява ценностите да бъдат разбрани не само като списък от предпочитания, а като динамична система от взаимосвързани мотиви. По този начин Шварц не просто разширява класификацията на Рокич, а я превръща в по-сложна и обяснителна теория, която отчита вътрешната логика на ценностната система.

Особено значим е фактът, че Шварц извежда две големи биполярни измерения, чрез които се обяснява логиката на ценностната структура. Първото е противопоставянето между откритост към промяна и съхранение, а второто - между самонадмогване и самоутвърждаване. В рамките на първото измерение се облъскват стремежът към автономия, новаторство и независим избор, от една страна, и ориентацията към ред, сигурност и традиционна уреденост, от друга. Второто измерение изразява напрежението между ценности, насочени към благополучието на другите и общото благо, и ценности, свързани с личен успех, власт и доминиране. Тези две оси не просто подреждат отделните ценности, а показват в какви отношения на съвместимост или конфликт те се намират една спрямо друга. По този начин теорията на Шварц не само класифицира ценностите, но и разкрива тяхната вътрешна мотивационна геометрия.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Педагогическата дейност свързана с базисните ценности, като желани, транситуативни цели, които варират по важност и функционират като водещи принципи в живота на индивида не са случайни предпочитания или временни нагласи, а устойчиви вътрешни ориентири, чрез които човек организира своето отношение към света, към другите и към самия себе си. Поради това някои автори ги определят като абстрактни, емоционално наситени и мотивационно значими структури, които насочват поведението и социалните избори в различни жизнени ситуации. В научната теорията ценностите притежават ясно изразени характеристики: те са убеждения, свързани с емоции; изразяват специфична мотивационна цел; абстрактни са и могат да се проявяват в различни контексти; служат като критерии за оценка на действия и явления; и са подредени в йерархична система, в която относителната им важност влияе върху избора на поведение.

Произхода на базисните ценности се свързва с три универсални изисквания на човешкото съществуване: биологичните потребности на индивида, изискванията на социалното взаимодействие и потребностите, свързани с оцеляването и функционирането на групите. По този начин ценностите се представят не като произволни културни конструкции, а като резултат от фундаментални човешки условия, които се повтарят във всяко общество. Тази постановка обяснява защо определени ценностни ориентации се срещат във всички култури, макар и с различна степен на значимост. На тази основа се извеждат десет универсални ценности - самонасоченост, стимулация, хедонизъм, постижение, власт, сигурност, конформност, традиция, благожелателност и универсализъм - които представят основните мотивационни ориентации на личността.

3. РЕЗУЛТАТИ

Обикновено в педагогическата наука възпитателният процес се определя, като съставна част на педагогическият процес и той включва просоциалните ценности, които могат да бъдат разглеждани като ценностна ориентация, насочена към благополучието на другите и към поддържането на положителни социални отношения. Те заемат важно място в ценностната структура на личността, тъй като свързват вътрешната мотивация с конкретни форми на социално значимо поведение. Те се представят преди всичко през призмата на поведението - като вътрешна готовност за действия, изразяващи помощ, сътрудничество, грижа, споделяне и даряване. В този смисъл акцентът пада върху практическата реализация на ценностите в ежедневно взаимодействие, а не само върху тяхното абстрактно съдържание.

Просоциалността не се свежда единствено до морална нагласа, а се разглежда като процес, който се формира и укрепва в конкретни социални ситуации. Това означава, че просоциалните ценности не съществуват отделно от поведението, а се проявяват именно чрез него. Така те придобиват измерение на социална практика, в която индивидът не просто приема определени ценности, а ги реализира чрез действия, насочени към другия и към общото благо.

4. ДИСКУСИИ

Специално, когато говорим за родителският стил на комуникация, учебните ценности могат да се разглеждат като онези ценностни ориентации, които пряко подпомагат учебния процес, мотивацията за учене и социалното развитие в класната стая. Те имат важно място в образователната среда, тъй като не се изчерпват само с отношение към знанието, а включват и начина, по който ученикът взаимодейства с другите, регулира поведението си и участва в общите учебни дейности. В представения от теб текст те се конкретизират чрез самостоятелност, доброжелателност и универсализъм, като всяка от тях изпълнява различна функция в образователната среда: самостоятелността насърчава независимото мислене и вътрешната мотивация, доброжелателността подпомага емпатията и взаимопомощта, а универсализмът се свързва със справедливостта, толерантността и уважението към различието. Тези три ценности очертават не само различни аспекти на ученето, но и различни измерения на личностното развитие в училищна възраст. Самостоятелността насочва ученика към автономност, активност и вътрешна инициатива; доброжелателността подпомага изграждането на положителни междуличностни отношения и сътрудничество; а универсализмът разширява кръгзора на ученика към приемане на различието, социална чувствителност и справедливо отношение към другите. Така учебните ценности се превръщат в основа за изграждане на не просто успешен, а социално отговорен и морално чувствителен ученик.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В превантивен план за усвояването на морала гражданските ценности заемат съществено място в процеса на личностно и социално формиране, тъй като те изграждат основата на демократичното, справедливо и устойчиво общество. Те не се изчерпват с формално познаване на права и задължения, а включват вътрешна нагласа за отговорност, участие, солидарност и зачитане на другия като равноправен член на общността. В този смисъл гражданските ценности имат както морално, така и социално-педагогическо измерение, защото оформят начина, по който индивидът се отнася към общото благо, обществените правила и колективния живот.

Те се разглеждат преди всичко в педагогически план - като ценностна система, която включва морални ориентири, чувство за лична и обществена отговорност, уважение към правата на другите и готовност за активно участие в общността. Акцентът е поставен върху тяхното практическо овладяване чрез социализация, образование и реално участие в общностния живот. Това означава, че гражданските ценности не се възприемат само като теоретични категории, а като резултат от целенасочен възпитателен процес, в който детето и младият човек се учат да действат като отговорни и съпричастни членове на обществото.

6. ПРЕПОРЪКИ

В превантивен аспект ценностите представляват вътрешни ориентири за това кое е желано, значимо и достойно за преследване, поради което те изпълняват основна регулативна функция в човешкото поведение. Те насочват не само ежедневните избори, но и дългосрочните житейски решения, като същевременно остават относително устойчиви спрямо конкретните ситуации. Макар хората да споделят сходни абстрактни представи за добро и важно, тяхното поведенческо изразяване винаги е опосредствано от културния и социалния контекст, който задава нормите и очакванията за приемливо действие.

В психологически план ценностите се разглеждат като по-общи и по-устойчиви от нормите. Докато нормите регулират поведението в конкретни ситуации и очертават социално допустимите форми на действие, ценностите функционират като транситуативни мотивационни цели, които организират възприятието за света и влияят върху процеса на вземане на решения. Именно тази разлика обяснява защо ценностите имат по-дълбок и по-общ характер, а нормите се проявяват като конкретни правила и очаквания в дадена социална среда. С други думи, ценностите задават посоката, а нормите уточняват как тази посока се реализира в определен социален контекст.

7. ДОПЪЛНИТЕЛНИ ДАННИ

В следствие от теоретичното проучване се открояват данни, показващи, че ефектът на ценностите върху поведението става по-силен в хипотетични ситуации, когато индивидът осъзнава последиците от собствените си действия за другите. В такива случаи ценностите придобиват по-ясна поведенческа релевантност и увеличават вероятността за избор на поведение, съответстващо на тяхното съдържание. Сходен механизъм се наблюдава и при връзката между ценности и нагласи: тя се засилва, когато човек възприема дадена нагласа като тясно свързана със собствените си ценности, което показва, че ценностите не влияят автоматично върху всички нагласи, а само когато са субективно релевантни. Така връзката между вътрешните ориентации и реалното действие е по-скоро вероятностна, отколкото детерминистична.

Емпиричните изследвания също потвърждават, че индивидуалните различия в ценностите последователно се свързват с поведенчески тенденции. Мета-анализите показват стабилни връзки между ценностите и личностните характеристики, които отразяват определени модели на поведение, но влиянието им остава умерено, тъй като поведението зависи и от ситуации, социални норми, навици и непосредствени мотивации. Следователно ценностите не детерминират поведението директно, а по-скоро увеличават вероятността за избор на действия, които са съвместими с тях. Това е съществено, защото подчертава, че ценностите трябва да се разглеждат като дълбоки, но не единствени фактори на поведението.

В по-новите научни изследвания се подчертава, че ценностите могат да въздействат и по-пряко, като променят възприеманата стойност на различните поведенчески опции. По този начин те участват в процесите на оценяване и мотивационно приоритизиране, а не само в дългосрочното формиране на нагласи и предпочитания. Това разширява разбирането за ценностите като фактор, който не само ориентира избора, но и структурира самия начин, по който алтернативите се оценяват. Така ценностите не стоят външно спрямо поведението, а участват в самия процес на неговото формиране.

ЛИТЕРАТУРА

- Вълчева, П. (2024). Запознаване със силните страни на характера в часовете за развитие на комуникативно-речевите умения на учениците в начален етап. В: Академично списание от Международна научна конференция: „Образование, наука, икономика и технологии”, кн. 3, том 20., Vol. № 3. Университетско издателство: „Професор. д-р Асен Златаров”, Бургас. ISSN 13126121.
- Манчева, Р. (2022). Влияние на самоуважението върху избора на поведение на учителя в ситуация на тормоз в класната стая. В: Международна научна конференция the International Journal: „Scientific Papers” Institute of Knowledge Management, Vol. 52. 2., No. 2., pp. 187-340, ISSN 2545-4439; ISSN 1857-923X.
- Митина, О. В., & Сорокина, В. В. (2015). Ценности старшекласников: Разработка компьютерного диагностического инструментария. Вестник Московского университета. Серия 14: Психология, 1, 73–____. [vestnik 2015-1 42-59.pdf](#)
- Пандин, Д. (2025). Стереотипи на поведение и ценностно ориентирано поведение. Докторантски труд, катедра „Етнология“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. [Преглед на Стереотипи на поведение и ценностно ориентирано поведение](#)
- Пиаже, Ж. (1998). Двата морала. В света на моралното съждение на детето (Е. Маринова, прев.). София.
- Denkovska, M. (2023). LITERATURE AND ETHICS. SCIENCE International Journal, 2(3), 81-84. <https://doi.org/10.35120/sciencej0203081d>
- Mladenova, M. (2024). The parents' perspective: Overcoming the challenges and discovering the benefits of early second language acquisition. Foreign Language Teaching, 51(6), 714. <https://doi.org/10.53656/for2024-06-04>
- Nicoleta Stan, S., Gianina Străteanu, A., & Angela Ticușan, O. (2021). HUMAN METAMORPHOSIS - THE NEW ENVIRONMENTAL EDUCATIONAL PARADIGM. BETWEEN ETHICS AND TRUTH. KNOWLEDGE - International Journal , 49(1), 53–58. Retrieved from <https://ojs.ikm.mk/index.php/kij/article/view/4808>
- Parlić Božović, J. L. (2025). THE PERILS OF OVERLOOKING TRADITIONAL VALUES IN CONTEMPORARY EDUCATION. SCIENCE International Journal, 3(2), 169-173. <https://doi.org/10.35120/>
- Tsvetanova, V. (2024). Evaluation of parental involvement in the process of overcoming aggressive behaviours by students at school. Knowledge-International Journal, 65(2), 258-263.